

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 330.1:330.3

Щербак Сергій Михайлович

*аспірант кафедри управління персоналом,
економіки праці та економічної теорії*

Полтавського університету економіки і торгівлі

Щербак Сергей Михайлович

*аспирант кафедры управления персоналом,
экономики труда и экономической теории*

Полтавского университета экономики и торговли

Shcherbak Serhiy

*Postgraduate Student of the Department of
Personnel Management, Labor Economics and Economic Theory*

Poltava University of Economics and Trade

ORCID: 0000-0002-7440-4652

ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ

КОНЦЕПЦІЇ «ДЕРЖАВИ ДОБРОБУТУ»

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ

ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ «ГОСУДАРСТВА

БЛАГОСОСТОЯНИЯ»

THEORETICAL AND HISTORICAL PREREQUISITES FOR THE

FORMING OF THE CONCEPT OF "WELFARE STATE"

Анотація. У статті розглянуто погляди науковців щодо історичних передумов формування теоретичної концепції «держави добробуту». Загальні принципи розбудови національної економіки на засадах зростання добробуту нації розроблялися вже античними мислителями і були певним чином розвинуті у часи середньовіччя. Визначено, що відносно цілісної

форми концепція «держави добробуту» набула лише у ХХ столітті. Згідно основних постулатів цієї концепції, держава зобов'язана підтримувати рівність у правах для всіх громадян та суспільних прошарків, забезпечувати повну зайнятість, створення нових робочих місць, реалізовувати програми соціальної допомоги людям, що опинилися у складних життєвих ситуаціях, гарантувати соціальну та економічну стабільність, створювати умови для самовизначення особистості завдяки своїй владі. Показано, що держава має сприяти економічному та суспільному прогресу усіх своїх громадян, оскільки саме у цьому сенсі можна говорити про соціальну державу, тому що на цій основі формується громадянське суспільство держави добробуту. Доведено, що кінцева мета «держави добробуту» полягає у збереженні соціально-політичної стабільності, досягненні сталого економічного зростання, формуванні системи соціального захисту населення, зниженні гостроти соціальної нерівності шляхом надання усім громадянам однакових можливостей для гідного існування. У статті обґрунтовано, що впровадження конституційно закріпленої державної стратегії розвитку країни має призвести до того, що метою державної політики стане розбудова такої моделі соціально орієнтованої ринкової економіки, в якій свідоме та поступове підвищення добробуту громадян є головним ціннісним пріоритетом соціально-економічної динаміки країни. Запропоновано науковий підхід щодо розробки, визначення та реалізації державної стратегічної програми розбудови «держави добробуту» в Україні, як єдиної лінії дій всіх урядів країни у найближчій і довгостроковій перспективі, що надасть суспільству єдиний критерій оцінки ефективності будь-якої ланки державного управління – досягнутий результат, тобто зростання добробуту усіх громадян країни.

Ключові слова: «держава добробуту», соціально-політична стабільність, соціальна нерівність, підвищення добробуту.

Аннотация. В статье рассмотрены взгляды ученых относительно исторических предпосылок формирования теоретической концепции «государства благосостояния». Общие принципы построения национальной экономики на принципах повышения благосостояния нации разрабатывались уже античными мыслителями и были далее развиты в период средневековья. Сделан вывод о том, что относительно целостную форму концепция «государства благосостояния» приобретает только в XX столетии. Согласно основным постулатам этой концепции, государство обязано поддерживать равенство в правах для всех граждан и общественных слоев, обеспечивать полную занятость, создание новых рабочих мест, реализовывать программы социальной помощи людям, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, гарантировать социальную и экономическую стабильность, создавать условия для самоопределения личности благодаря своей власти. Показано, что государство должно способствовать экономическому и социальному прогрессу всех своих граждан, поскольку именно в этом смысле можно говорить о социальном государстве, так как на этой основе формируется гражданское общество государства благосостояния. Доказано, что конечная цель «государства благосостояния» состоит в сохранении социально-политической стабильности, достижении устойчивого экономического роста, формировании системы социальной защиты населения, снижении остроты социальной несправедливости путём предоставления всем гражданам одинаковых возможностей для достойного существования. В статье аргументировано, что внедрение конституционно закреплённой государственной стратегии развития страны должно привести к тому, что целью государственной политики станет построение такой модели социально ориентированной экономики, в которой сознательное и поступательное повышение благосостояния граждан станет главным ценностным приоритетом социально-

экономической динамики страны. Предложен научный подход к разработке, определению и реализации государственной стратегической программы формирования «государства благосостояния» в Украине, как единой линии действий всех правительств страны в ближайшей и долгосрочной перспективе, что даст обществу единый критерий оценки эффективности любого звена государственного управления – достигнутый результат, то есть повышение благосостояния всех граждан страны.

Ключевые слова: «государство благосостояния», социально-политическая стабильность, социальное неравенство, повышение благосостояния.

Summary. *The article discusses the views of scientists on the historical prerequisites for the formation of the theoretical concept of the "welfare state". The general principles of building a national economy on the basis of the growth of the welfare of the nation were developed already by ancient thinkers and were in some way developed in the Middle Ages. It is determined that the concept of "welfare state" has become relatively integral only in the twentieth century. According to the main postulates of this concept, the state is obliged to maintain equal rights for all citizens and social strata, to ensure full employment, to create new jobs, to implement social assistance programs for people in difficult life situations, to guarantee social and economic stability, to create conditions for self-determination of the individual through its power. It is shown that the state should contribute to the economic and social progress of all its citizens, since it is in this sense that we can talk about a social state, because on this basis the civil society of the welfare state is formed. It has been proved that the ultimate goal of the "welfare state" is to maintain socio-political stability, achieve sustainable economic growth, form a system of social protection of the population, reduce the severity of social inequality by*

providing all citizens with the same opportunities for a decent existence. The article substantiated that the introduction of a constitutionally enshrined state strategy for the country's development should lead to the fact that the purpose of state policy will be to develop such a model of a socially oriented market economy, in which conscious and gradual improvement of the welfare of citizens is the main value priority of the socio-economic dynamics of the country. A scientific approach to the development, definition and implementation of the state strategic program for the development of the "welfare state" in Ukraine as a single line of action of all governments of the country in the near and long term is proposed, which will provide the society with a single criterion for assessing the effectiveness of any level of public administration – the result achieved, that is, the increase in the welfare of all citizens of the country.

Key words: *«welfare state», socio-political stability, social inequality, welfare increase.*

Постановка проблеми. Формування концепції «держави добробуту» в галузі економічної теорії протягом тривалого історичного періоду складає важливе теоретичне й науково-практичне завдання наукового пошуку задля реалізації принципів держави добробуту як моделі соціально-економічного розвитку провідних країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження складають праці таких фахівців та науковців у галузі економічної науки, як: Ксенофонт [1], Платон [2], Аристотель [3], Т. Мор [4], Т. Кампанела [5], Дж. Уінстенлі [6], Ж. Руссо [7], К. Сен-Сімон [8], Л. фон Штейн [10], Л. Ерхард [18], П. Лашенко [13], А. Булатов [15], А. Борцов [17].

Формулювання цілей статті. Аналіз різнобічних наукових праць та досліджень. Дослідження теоретичних й історичних передумов, етапів зародження, розвитку та формування концепції «держави добробуту» в економічній теорії та практиці провідних країн світу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження історичних етапів формування концепції «держави добробуту» та вивчення здобутків провідних країн є актуальними для розкриття особливостей, протиріч у формуванні «держави добробуту», надають можливість розробити комплекс практичних рекомендацій щодо побудови в Україні ефективно діючого механізму «держави добробуту».

Античні дослідники своєрідно бачили «державу добробуту». У Ксенофонта [1] механізм «держави добробуту» полягав у створенні гігантського, на ті часи, підприємства щодо розробки лаврійських срібних копалень, що сприяло б перебудові афінської держави за принципами соціальної справедливості та підвищення добробуту населення. Платон задля побудови «держави добробуту» вважав за достатнє «...надати всім станам можливість мати власну частку багатства у загальному розквіті» [2, книга IV, 421 с]. На думку Аристотеля, ідеальний поліс, це коли: «Будь-яка правильно мисляча людина та держава повинні розумітися у цілому, узгодитися з найкраще поставленою метою життя» [3, книга II, р.1324b]. Тобто на думку античних економістів узгодженість цілей та засобів їх спільного досягнення членами суспільства є інструментом побудови «держави добробуту».

Дещо інакше бачили ідеальну державу економісти середньовіччя. Так, Томас Мор у 1576 році у своїй книзі «Утопія» показав ідеальну систему суспільного устрою на прикладі вигаданої острівної держави. Головна причина всіх вад та нещасть у Мора – це приватна власність. «Єдиний шлях до добробуту суспільства міститься в майновій рівності, а це навряд чи можливо виконати коли-небудь там, де у кожного є своя власність.» [4]. Приватна власність у Мора загострює протиріччя інтересів особистості та суспільства, багатих та бідних, розкоші та злиднів, а тому має бути знищена. Праця є обов'язковою в «Утопії» для всіх: «...щоб ніхто не сидів марно, а щоб кожен старанно займався своїм ремеслом...» [4].

У своїй праці «Місто Сонця» Томмазо Кампанела запропонував власну модель ідеального міста-держави. Із знищенням власності, на думку Кампанели, знищуються у місті Сонця і численні вади, зникає егоїзм та розвивається любов до громади. «...Все, у чому вони потребують допомоги, вони отримують від громади. Та посадові особи ретельно стежать, щоб ніхто не отримував більше, ніж йому потрібно, нікому, при цьому, не відмовляючи у необхідному...» [5]. Думку Кампанели відносно того, що приватна власність є першопричиною усіх лих, продовжив Джерард Уінстенлі в опублікованому ним 26 січня 1649 року «Новому законі справедливості». Він стверджував, що: «По-перше, приватна власність стала причиною того, що люди почали красти один в одного. По-друге, вона змусила приймати закони, що дозволяють вішати тих, хто вкрав. Приватна власність змушує людей вчинювати злочини, а потім вбиває їх за це» [6]. Тому Уінстенлі писав: «Нехай буде загальна скарбниця, ніким та ніде не огорожена та відкрита, щоб ніхто не сказав: це моє, або це заколот та зрада королю справедливості» [6].

Свідомою та добровільною асоціацією членів суспільства на підставах взаємного договору бачив «державу добробуту» Жан-Жак Руссо. «Суспільний договір», на думку Руссо, є тією необхідною умовою, у відповідності до якої стає можливим встановлення загального добробуту: «Одна тільки загальна воля може керувати силами держави у відповідності з метою її встановлення, чим є загальний добробут» [7, книга 2, глава I]. Свою модель утворення нового суспільства пропонував і Клод Анрі де Сен-Сімон: «Усі люди працюватимуть; вони будуть дивитися на себе, як на працівників, що прикріплені до майстерні, праця якої наблизить людський мозок до його божественного провидіння» [8]. Він був упевнений, що досягнення величної мети людства можливе лише тоді, коли: «...на кожного покладено обов'язок постійно спрямовувати свої сили на користь людства...» [8]. Огюст-Рішар Лагот'єр розумів своє

суспільство майбутнього як: «...розподіл праці відповідно силам, їжі – відповідно потребам, освіти – відповідно здібностям». Держава самотужки має володіти знаряддями виробництва та розподіляти між громадянами роботу та їжу, адже праця є обов'язковою для всіх [9].

Незважаючи на те, що побудова справедливої та соціальної держави була предметом наукових досліджень науковців різних часів, починаючи з античних дослідників, чіткого визначення та конкретних критеріїв побудови «держави добробуту» жодний з них не запропонував.

Вперше поняття «соціальна держава» знаходимо у Лоренца фон Штейна у 1850 році. Варто зазначити, що передумовою виникнення такої категорії став пошук способів усунення протиріч, що виникають у капіталістичному суспільстві, засобами самої держави. На думку Л. фон Штейна, захистити робочих від капіталу здатна тільки держава, оскільки держава вище капіталу та праці і сама «сильно потерпає від залежного становища нижчого чисто-робітничого класу» [10], бо чим численнішим є цей клас, тим біднішою стає держава. Лоренц фон Штейн дав визначення, що стало класичним, соціальній державі: вона «зобов'язана підтримувати абсолютну рівність у правах для всіх суспільних класів та для самовизначення особистості завдяки своїй владі. Вона зобов'язана сприяти економічному та суспільному прогресу усіх своїх громадян, бо за великим рахунком, розвиток одного виступає умовою розвитку іншого і саме у цьому сенсі говоримо про соціальну державу» [11].

На практиці перші практичні кроки, які заклали основні принципи держави добробуту, були зроблені у Німеччині. Каталізатором цих процесів став тиск робітничого та профспілкового руху, що примушувало уряди промислово розвинутих країн йти на соціальні поступки. Так, Адольф Вагнер, радник Отто фон Бісмарка, ініціював у Німеччині розробку нормативних правових актів про обов'язкове соціальне страхування професійних груп працівників, самокерованих товариств

взаємного страхування. Це дозволило акумулювати значні фінансові ресурси, як гарантії якісної медичної та реабілітаційної допомоги, високого рівня страхових виплат. Така соціально-правова конструкція отримала умовне найменування «модель Бісмарка», або «Пруський соціалізм», та в модифікованому вигляді протягом тривалого проміжку часу використовувалася у Німеччині та кількох інших державах. У 1871 році Німеччина розпочинає державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві, у 1880 – фінансування медичної допомоги, у 1883 – щодо хвороби [12].

Заслужують уваги заходи соціального захисту, що були введені у США урядом Т.Д. Рузвельта в рамках «нового курсу» на початку 1930-х років у зв'язку з Великою депресією. На той час Рузвельт не мав жодної визначеної та розрахованої термінами програми. Він розумів, що передбачити усе – це утопія, вірив тільки в дію. «Країна, - зазначав він, - потребує і, якщо я не помиляюсь, настійливо вимагає сміливих експериментів. Здоровий глузд підказує, що треба обирати метод та робити спробу, і якщо цей досвід не вдасться, слід відверто це визнавати і пробувати інший спосіб. Головне спробувати що-небудь» [14].

Першим кроком в напрямку свідомого формування принципів щодо створення держави загального добробуту сучасного рівня прийнято вважати звіт Беверіджа. Формальний заголовок звіту – «Соціальне страхування та союзницькі послуги», але більш відомий за прізвищем свого автора - Уільяма Беверіджа. Він запропонував створити соціальну стратегію, яка б ліквідувала п'ять найтяжчих проблем – бідність, байдужість, нещасття, неповноцінність та хворобливість [15].

Одним із прикладів доволі успішної практичної реалізації концепції соціальної держави у першій половині 20-го століття стала Швеція. Голова соціал-демократичної робітничої партії Швеції Пер Хансон запропонував програму виходу з економічної кризи. Відповідно до неї передбачалося

збільшення соціальних видатків, встановлення загальних пенсій за віком та у випадку безробіття, створення нових робочих місць (шляхом введення суспільних робіт), державний контроль, націоналізація та збереження у державній власності стратегічних підприємств [16]. Пізніше У.Пальме писав: «Найбільш важливим фактором впевненості є робота. Повна зайнятість означає колосальний крок вперед до надання свободи людям. Тому, що крім війни та стихійних лих не існує нічого іншого, чого люди боялися б більше, ніж безробіття» [17]. Шведська модель є яскравим прикладом реалізації принципів «держави добробуту» [13].

Дещо інший підхід до засад побудови держави добробуту запропонував Людвіг Ерхард. Суть своєї соціально-економічної політики він охарактеризував так: «Ти, державо, не займаєшся моїми справами, але надай мені стільки свободи та залиш мене від результатів моєї роботи настільки, щоб я мав змогу самостійно та на свій розсуд забезпечити своє існування, свою долю та долю своєї сім'ї» [18]. Ерхард був переконаний, що держава має встановити прозорі та зрозумілі усім правила «гри» в економіці, не допускаючи жодних невинуватих привілеїв.

Важливим і навіть центральним аспектом японської моделі є забезпечення трудової діяльності населення. Японія розглядається як індустріальна держава з добре розвинутою системою соціального забезпечення. На думку деяких дослідників, Японія є державою з «економікою добробуту», що протилежна капіталістичній економіці. Найбільш влучно японську державу добробуту описав Іен Холідей: «...капіталізм добробуту, що започаткований на виробництві, або держава добробуту, в якій проведення економічної політики є більш пріоритетним, аніж проведення соціальної політики» [19].

Дещо своєрідно моделював державу добробуту Марвін Оласкі, що спирався на ідеологію неоконсерватизму, яка у 1980-ті роки стала базою політики Р.Рейгана [14]. На першому плані цієї консервативної концепції –

особиста відповідальність та духовне зростання індивіда як засіб подолання власних потреб, бідності та життєвих труднощів. Переконливим є висновок сучасного американського дослідника Дж.Уїла, який стверджував, що: «саме консерватори заклали підвалини держави загального добробуту, причому виходячи із консервативних міркувань – примирення мас із негараздами індустріальної економіки, що розвивалася» [20].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Концептуальна мета «держави добробуту» - збереження соціально-політичної стабільності. Ця стабільність досягається шляхом встановлення балансу між різними суспільними інтересами, коли метою державної політики стає реалізація конституційно закріпленої стратегії, що спрямована на свідоме та поступове підвищення рівня добробуту громадян. Сьогодні є критично необхідним ґрунтовний науковий підхід щодо розробки, визначення та реалізації державної стратегічної програми розбудови «держави добробуту» в Україні, як єдиної лінії дій всіх урядів країни у найближчій і довгостроковій перспективі, що надасть суспільству єдиний критерій оцінки ефективності будь-якої ланки державного управління – досягнутий результат, тобто зростання добробуту усіх громадян країни.

Література

1. Грачев М.Н. История правовых и политических учений. URL: <http://grachev62.narod.ru/hrest/chapt32.htm#chapt4>
2. Диалоги Платона. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/26gos01.htm>.
3. Аристотель. Политика: Библиотека Гумер. Политология. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/aristot/07.php.
4. Мор Томас. Утопия. Библиотека Якова Кротова. URL: http://krotov.info/acts/16/more/more_06.html.

5. Кампанелла Томмазо. Город Солнца. URL:
<http://www.lib.ru/INOOLD/KAMPANELLA/suntown.txt>.
6. Уинстенли Джерард. Новый закон справедливости. URL: www./Texts/Dokumenty/Engl/XVII/1640-1660/Proklamacii_prizyvy/text4.phtml?id=4883.
7. Руссо Жан-Жак. Об общественном договоре. URL:
http://www.koob.ru/russo/ob_obshestvennom_dogovore.
8. Сен-Симон А. Письма женевого обитателя к современникам. URL:
<http://izmy.info/node/812>
9. URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%82%D1%8C%D0%B5%D1%80,%D0%A0%D0%B8%D1%88%D0%B0%D1%80>
10. Штейн Л. фон. Учение об управлении и право управления с сравнением литературы и законодательств Франции, Англии и Германии. СПб.: Изд. А.С. Гиероглифова. 1874. 575 с.
11. Цит по: Милецкий В.П. Социальное государство: эволюция идей, сущность и перспективы становления в современной России // Политические процессы в России в сравнительном измерении. СПб.: Изд-во СПб. Ун-та. 1997. 387 с.
12. Государство всеобщего благосостояния. URL:
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%B2%D1%81%D0%B5%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D0%B3%D0%BE_%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D1%8F
13. Лащенко П.В. Концепция государства всеобщего благоденствия в отечественной и зарубежной науке и его реализация на примере шведской экономической модели // Научный журнал КубГАУ. 2013. №93(09). URL: <http://ej.kubagro.ru/2013/09/pdf/72.pdf>.

14. Согрин В.В. Политическая история США. М.: Наука. 2001. 346 с.
15. Булатов А. Экономическая концепция всеобщего благоденствия. URL: http://www.peoples.ru/science/economy/william_beveridge/
16. Оконешникова С. Опыт семейной и демографической политики в Швеции в 30-е годы XX века в интерпретации американского фамилиста А. Карлсона. URL: <http://demographia.net/опыт-семейной-и-демографической-политики-в-швеции-в-30-е-годы-хх-века-в-интерпретации-американского-фамилиста-а-карлсона>.
17. Борцов А. Социализм без ярлыков: Швеция. URL: <http://warrah.net/90/socializm.html>.
18. Эрхард Л. Благосостояние для всех. URL: <http://www.e-reading.club/book.php?book=67568>.
19. Конституционное право зарубежных стран. «Государство благосостояния» в Японии. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=3515%3A-19&catid=107%3Aokt&Itemid=151.
20. Этапы становления социального государства. URL: <http://lektsii.net/3-35564.html>.

References

1. Grachov M.N. Istoriya pravovyh I politicheskikh ucheniy. URL: <http://grachev62.narod.ru/hrest/chapt32.htm#chapt4>
2. Dialogy Platona. URL: <http://psylib.org.ua/books/plato01/26gos01.htm>
3. Aristotel. Politika: Biblioteka Gumer. Politologia. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/aristot/07.php
4. Mor Tomas. Utopia. Biblioteka Yakova Krotova. URL: http://krotov.info/acts/16/more/more_06.html.
5. Kampanella Tommazo. Gorod Solntsa. URL: <http://www.lib.ru/INOOLD/KAMPANELLA/suntown.txt>.

6. Uinstenli Dzherard. Noviy zakon spravedlivosti. URL: www./Texts/Dokumenty/Engl/XVII/1640-1660/Proklamacii_prizyvvy/text4.phtml?id=4883.
7. Russo Zhan-Zhak. Ob obzhchestvennom dogovore. URL: http://www.koob.ru/russo/ob_obshestvennom_dogovore.
8. Sen-Simon A. Pisma zhenevskogo obitatelya k sovremennikam. URL: <http://izmy.info/node/812>.
9. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%82%D1%8C%D0%B5%D1%80,%D0%A0%D0%B8%D1%88%D0%B0%D1%80>
10. Shteyn L. fon. Uchenie ob upravlenii i pravo upravleniya s sravneniem literatury i zakonodatelstv Francii, Anglii i Germanii. SPb.: Izd. A.S.Gieroglifova. 1874. 575 s.
11. Cit. po: Miletskiy V.P. Sotsialnoye gosudarstvo: evolutsiya idey, suzhchnost i perspektivy stanovleniya v sovremennoy Rossii // Politicheskiye protsessy v Rossii v sravnitel'nom izmerenii. SPb.: Izd-vo SPb. Un-ta. 1997. 387 s.
12. Gosudarstvo vseobzhchego blagosostoyaniya. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%B2%D1%81%D0%B5%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D0%B3%D0%BE_%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D1%8F
13. Lazhchenko P.V. Konceptsiya gosudarstva vseobzhchego blagosostoyaniya v otechestvennoy i zarubezhnoy nauke i ego realizaciya na primere shvedskoy ekonomicheskoy modeli // Nauchniy zhurnal KubGAU. 2013. №93(09). URL: <http://ej.kubagro.ru/2013/09/pdf/72.pdf>.
14. Sogrin V.V. Politicheskaya istoriya SSHA. M.: Nauka. 2001. 346 s.

15. Bulatov A. Ekonomicheskaya koncepcia vseobzhchego blagodenstviya. URL: http://www.peoples.ru/science/economy/william_beveridge/
16. Okoneshnikova S. Opyt semeynoy i demograficheskoy politiki v Shvecii v 30-e gody XX veka v interpretacii amerikanskogo familista A. Karlsona. URL: <http://demographia.net/opyt-semeynoy-i-demograficheskoy-poltiki-v-shvecii-v-30-e-gody-hh-veka-v-interpretacii-amerikanskogo>.
17. Bortsov A. Sotsializm bez yarlykov: Shvecia. URL: <http://warrax.net/90/socializm.html>.
18. Erhard L. Blagosostoyaniye dla vseh. URL: <http://www.e-reading.club/book.php?book=67568>.
19. Konstitutsionnoye pravo zarubezhnykh stran. "Gosudarstvo blagosostoyaniya" v Yaponii. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=3515%3A-19&catid=107%3Aokt&Itemid=151.
20. Etapy stanovleniya sotsialnogo gosudarstva. URL: <http://lektsii.net/3-35564.html>.